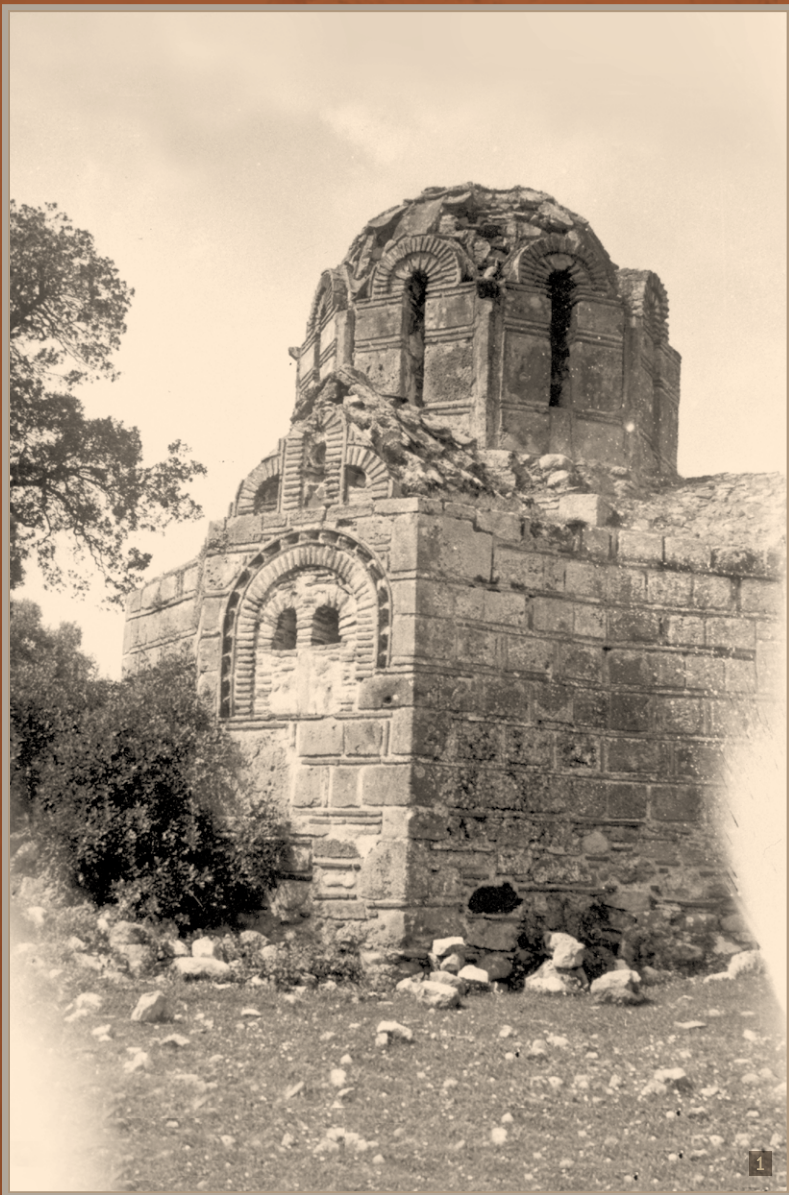

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΑ ΛΟΥΚΙΣΙΑ
THE CHURCH OF ST GEORGE AT LOUKISIA

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
23^η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

MINISTRY OF CULTURE & TOURISM
23rd EPHORATE OF BYZANTINE ANTIQUITIES

ΕΡΓΟ ΣΥΓΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΟΥΜΕΝΟ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΩΣΗ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΤΑΜΕΙΟ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
Γ΄ ΚΟΙΝΟΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΣΤΗΡΙΞΗΣ ■ Π.Ε.Π. ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 2000-2006

THE PROGRAM WAS CO-FINANCED BY THE EUROPEAN UNION
EUROPEAN REGIONAL DEVELOPMENT FUND
3rd COMMUNITY SUPPORT FRAMEWORK
REGIONAL OPERATIONAL PROGRAM OF STEREA ELLADA 2000-2006

Γενική εποπτεία: Δρ. Ε. Γερούση, διευθύντρια 23^{ης} Ε.Β.Α. ■ Επίβλεψη: Γ. Βαξεβάνης, αρχαιολόγος
Μελέτη αναστήλωσης: Ε. Δελνικόλα, αρχιτέκτων αναστηλώσεων
Στην αποτελεσματική και έγκαιρη ολοκλήρωση του έργου συνέβαλαν ο αρχιτέκτων - μηχανικός
Ηρ. Αντωνιάδης, οι συντηρητές αρχαιοτήτων Κ. Βερούτης, Ευ. Δημοκαράκης, Μ. Κουτζομπάση,
Μ. Μιχαηλίδης, Μ. Μάρκου, Κ. Γλαντζή, Κ. Φωτίου-Φωτογλου, η διοικητική υπάλληλος Τ. Παντελή,
οι αρχιτεχνίτες Α. Αφεντάκης, Κ. Δαμιανός, Θ. Κασιρούμπας, Δ. Παράκατς
και το συνεργείο των εργατών Θ. Σίμος, Β. Τσιμπουκέλλης.

Επιμέλεια φυλλαδίου: Δρ. Α. Κατσελάκη, αρχαιολόγος ■ Κείμενα - σχεδιασμός φυλλαδίου:
Γ. Βαξεβάνης, αρχαιολόγος ■ Μετάφραση: Δρ. Ε. Ντάφη, αρχαιολόγος, Ντ. Καζόζη ■ Γραφιστικός
σχεδιασμός - επιμέλεια εκτύπωσης: Α. Βιδάλης ■ Τα αρχιτεκτονικά σχέδια 4-6 και η εικ. 24
προέρχονται από τη μελέτη της κας Ε. Δελνικόλα ■ Η εικ. 1 προέρχεται από το άρθρο του
Α. Ορλάνδου, «Ο ναός του Αγίου Γεωργίου στα Λουκίσια», *ΑΒΜΕ Γ'* (1937), εικ. 1.

© 23^η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ, 2010

General supervision: Dr. E. Geroussi, Director of the 23th Ephorate of Byzantine Antiquities
Field supervision: I. Vaxevanis, archaeologist ■ Restoration plans: E. Delinikola, restoration
architect ■ To the effective and prompt completion of the restoration contributed: the architect -
engineer I. Antoniadis, the monument conservators E. Dimakarakou, K. Fotiou-Fotoglou, K. Glantzi,
D. Glynos, M. Koutzambassi, M. Markou, M. Michailidis, K. Veroutis, ■ For the administration
matters: T. Panteli ■ Finally at the restoration worked the craftsmen A. Afentakis, K. Damianos,
Th. Katsiroumbas, D. Parakatis and the workers' crew with Th. Simos and V. Tsimboukellis.
Leaflet editor: Dr. A. Katselaki, archaeologist ■ Texts - leaflet setup: I. Vaxevanis, archaeologist
Translation: E. Dafi, D. Kazazis ■ Graphic design - printing supervision: A. Vidalis
Architectural plans and fig. 24: E. Delinikola ■ Fig. 1 comes from the article by A. Orlandos,
«Ο ναός του Αγίου Γεωργίου στα Λουκίσια», *ΑΒΜΕ Γ'* (1937), fig. 1.

© 23rd EPHORATE OF BYZANTINE ANTIQUITIES, 2010

Η προσπάθεια για την αναστήλωση του ναού ξεκίνησε το 2000 όταν συγκροτήθηκε η «Επιτροπή
Επισκευής Ι. Ναού Αγίου Γεωργίου Λουκισίων» υπό την προεδρία του Σεβασμιωτάτου τότε
Μητροπολίτου Θηβών και Λεβαδείας κ. Ιερωνύμου. Η αποτύπωση του μνημείου έγινε από την
τεχνική εταιρεία «Γεώσφαιρα» δια των μηχανικών Β. Γαρτσώνη και Μ. Βιδάλη, ενώ η μελέτη
αναστήλωσης εκπονήθηκε από την αρχιτέκτονα αναστηλώσεων Έ. Δελνικόλα.

The efforts for the restoration started in 2000, when the "Committee for the Restoration of
the Church of St. George at Loukisia" under the direction of the former Bishop of Thebes
and Livadeia Ieronymos. The architectural drawings of the monument were produced by
the "Γεώσφαιρα" architectural design company, via the engineers V. Gartsonis and M. Vidalis,
while the restoration study was executed by the restoration architect E. Delinikola.

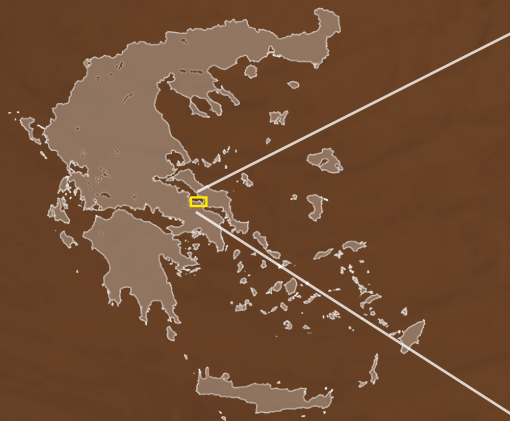

Ο ναός του Αγίου Γεωργίου του Τροπαιοφόρου βρίσκεται στην ανατολική Βοιωτία, σε απόσταση 15 περίπου χιλιομέτρων από την Χαλκίδα, έξω από το χωριό Λουκίσια, το οποίο, λόγω της γεωγραφικής του θέσης, διοικητικά ανήκει στο Δημοτικό Διαμέρισμα Ανθηδόνας του νομού Ευβοίας, εκκλησιαστικά ωστόσο υπάγεται στην Ιερά Μητρόπολη Θηβών και Λεβαδείας [εικ. 3]. Ο μικρός ναός είναι κτισμένος στις βόρειες υπώρειες του όρους Κτυπά (αρχαίο Μεσσάπιο), σε ένα ειδυλλιακό τοπίο με ελαιώνες, κοντά στα παράλια του βόρειου Ευβοϊκού κόλπου, όπου σώζονται τα κατάλοιπα της αρχαίας Ανθηδόνας. Η Ανθηδόνα, πόλη γνωστή ήδη από τα Ομηρικά έπη, συνέχισε να κατοικείται μέχρι τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους, όπως υποδεικνύουν μεταξύ άλλων τα θεμέλια μεγάλης τρίκλιτης βασιλικής με ψηφιδωτό δάπεδο των μέσων ή του β' μισού του 5^{ου} αι. μ.Χ., καθώς επίσης τα ορατά μέχρι σήμερα λείψανα των εκτεταμένων λιμενικών εγκαταστάσεων, που σύμφωνα με τα νεότερα αρχαιολογικά δεδομένα χρονολογούνται στους χρόνους του αυτοκράτορα Ιουστινιανού (6^{ος} αι.) [εικ. 2].

The church of Saint George the Trophy-bearer (Agios Georgios Tropaiophoros) is located in eastern Boeotia, about 15 kilometers from Chalkis near the village of Loukisia. By virtue of its geographic location, the village belongs administratively to the municipal district of Anthedona in the prefecture of Evia, but in terms of ecclesiastical governance is subject to the Holy Metropolis of Thebes and Levadeia [fig. 3]. The small church was built on the northern slopes of mountain Ktypas (ancient Messapion) in an idyllic landscape of olive groves, near the northern

coast of the Gulf of Evia, where remains of the ancient city of Anthedon are preserved. Anthedon, mentioned as early as Homer, continued to be inhabited until the Early Christian period, as is shown inter alia by the foundations of a large three-aisled basilica with mosaic pavement, dating to the middle or to the second half of the 5th century AD, and by the preserved remains of its extensive harbor installations, which in accordance with modern archaeological evidence may be dated to the reign of the emperor Justinian (6th c.) [fig. 2].

Η αρχιτεκτονική του ναού

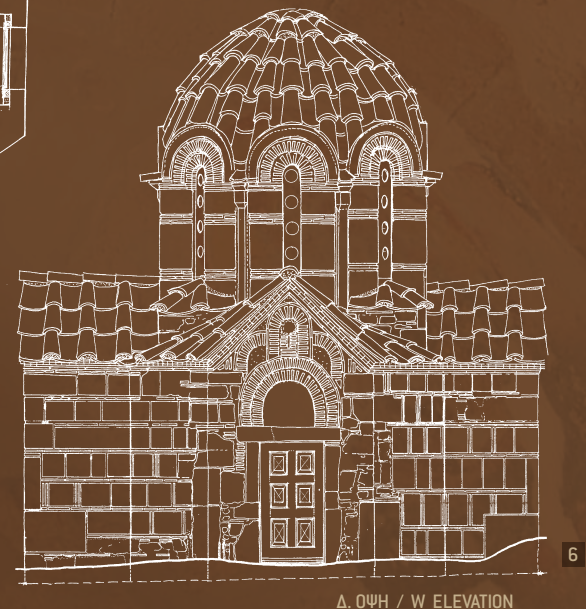
Οι ιδιαίτερα μικρών διαστάσεων ναός, που διακρίνεται για την επιμέλεια της κατασκευής του, τις ισορροπημένες αναλογίες του, την καθαρότητα και συμμετρία του αρχιτεκτονικού του σχεδίου, είχε ήδη επισημανθεί από τους κορυφαίους βυζαντινολόγους Α.Η.Σ. Megaw και Α.Κ. Ορλάνδο στη δεκαετία του 1930 [εικ. 1]. Ανήκει στον σχετικά σπάνιο αρχιτεκτονικό τύπο του μονόχωρου τετρακόγχου με τρούλο ναού και με βάση τα μορφολογικά του στοιχεία χρονολογείται στο β' μισό του 11^{ου} αιώνα [εικ. 4-7].

Ο οκταγωνικός τρούλος ανήκει στο λεγόμενο «αθηναϊκό» τύπο, που γνωρίζει μεγάλη διάδοση κατά τους μέσους βυζαντινούς χρόνους στις περιοχές της σφαίρας επιρροής της Αθήνας. Οκτώ πώρινοι ημιεξαγωνικοί κιονίσκοι τονίζουν και ενισχύουν τις ακμές του και επιστέφονται με επίσης πώρινα, ακόσμητα επιθήματα.

The architecture of the church

The small church, distinguished for its fine, carefully finished construction, its balanced proportions and the clarity and harmony of its architectural plan, had already been pointed out by the leading Byzantine archaeologists A.H.S. Megaw and A.K. Orlandos during the 1930's. Architecturally, it belongs to the relatively rare aisleless tetraconch (quatrefoil) domed type, and is dated on the basis of stylistic features to the second half of the 11th century [figs. 4-7].

The octagonal dome belongs to the so-called "athenian" type, widespread during the Middle Byzantine period in regions subject to Athenian influence.

Οι ωθήσεις του τρούλλου μεταβιβάζονται μέσω τεσσάρων πώρινων τόξων στα τεταρτοσφαίρια με τα οποία καλύπτονται οι τέσσερις κόγχες, που εσωτερικά είναι ημικυκλικές, ενώ εξωτερικά ημιεξαγωνικές και στεγάζονται με δίρριχτες στέγες [εικ. 7-8]. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαμόρφωση στο κέντρο κάθε κόγχης ενός ορθογώνιου ανοίγματος, το οποίο πλαισιώνουν στα πλάγια δύο αβαθή ημικυκλικά τοξωτά κογχάρια [εικ. 4]. Στο κέντρο της ανατολική κόγχης ανοίγεται μεγάλο δίλοβο παράθυρο [εικ. 7-8], το οποίο, μαζί με τα οκτώ μονόλοβα παράθυρα του τρούλου, εξυπηρετούν το φωτισμό στο εσωτερικό του ναού. Στο κέντρο της δυτικής κόγχης βρίσκεται η κύρια θύρα εισόδου του ναού, η οποία φέρει ογκώδες λίθινο υπέρθυρο και πεταλόσχημο ανακουφιστικό τόξο, ενώ μία ακόμη δευτερεύουσα ορθογωνική θύρα με ξύλινο υπέρθυρο ανοίγεται στο κέντρο της βόρειας κόγχης. Τέλος, στο κέντρο της νότιας κόγχης διαμορφώνεται μικρό ορθογωνικό κογχάριο με ενδιάμεσο ξύλινο ερμάριο.

Eight limestone semi-hexagonal colonettes, crowned by undecorated impost blocks, also of limestone, lend emphasis and support to the octagon's points.

The thrust of the dome is transferred by means of four limestone arches to half-domes covering the four apses, semi-circular on their interior and semi-hexagonal on their exterior, covered by gabled roofs [figs. 7-8]. An interesting feature is the formation of a rectangular opening at the center of each apse, which is framed on its sides by two shallow, semi-circular arched apsidioles [fig. 4]. A large bilobe window [fig. 7-8] is opened in the middle of the eastern apse, which in concert with the eight monolobe windows of the dome provides light to the church's interior. The main entrance to the church is in the middle of the western apse; it bears a bulky stone lintel, with a horseshoe-shaped relieving arch above it. An additional, secondary, rectangular door with wooden lintel is posed in the middle of the northern apse. Finally, in the middle of the northern apse a small rectangular apsidiole is formed with an intermediary wooden closet.

8

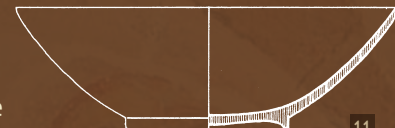

Η διαμόρφωση των εξωτερικών όψεων του ναού χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη επιμέλεια. Η τοιχοποιία, σύμφωνα με το ισόδομο, πλινθοπερίκλειστο σύστημα, σχηματίζεται από λαξευμένους πωρόλιθους που πλαισιώνονται από μονές ή ενίοτε διπλές σειρές πλίνθων [εικ. 7, 25, 27]. Σε εξέχοντα σημεία, όπως ο τρούλλος ή οι γωνίες, έχουν χρησιμοποιηθεί μεγαλύτεροι πωρόλιθοι, ορισμένοι από τους οποίους προέρχονται από αρχαία οικοδομήματα, πιθανότατα της γειτονικής Ανθηδόνας –στον γωνιόλιθο της νότιας κόγχης διασώζεται μάλιστα τμήμα αρχαίας επιγραφής [εικ. 10]. Ανάλογη φροντίδα παρατηρείται στον λιτό κεραμοπλαστικό διάκοσμο, όπως στο οδοντωτό γείσο που περιτρέχει την προεξοχή των στεγών, στην οδοντωτή ταινία που περιβάλλει το παράθυρο της ανατολικής κόγχης και κυρίως στα ημικυκλικά τόξα που σχηματίζονται στα μέτωπα των τεσσάρων αετωμάτων [εικ. 9]. Στα τεταρτοκυκλικά περύγια που περιβάλλουν τα τυφλά αυτά τόξα είχαν τοποθετηθεί άλλοτε κοίλα αγγεία (σκυφία) με εφυάλωση, από τα οποία διασώθηκε μόνο ένα, το οποίο αποτύπωσε σχεδιαστικά ο Megaw στη δεκαετία του 1930 [εικ. 11].

The church's external facades are distinguished by the great care that was given to their construction. The isodomic *cloisonné* masonry was constructed by porous ashlar blocks framed by single or, in some cases, double brick courses [figs. 7, 25, 27]. At projecting points such as the dome and corners, larger stone blocks were employed. A number of those came from ancient buildings, most probably from nearby Anthedon, and in fact, the cornerstone of the southern apse preserves a fragment from an ancient inscription [fig. 10]. Similar care is observable in the chaste brickwork decoration, as on the dentil course of bricks on the roof cornice, the dentil mouldings encircling the window of the eastern apse, and above all the semi-circular arches formed on the facades of the four pediments [fig. 9]. In the past, concave glazed vases (skyphia) had been placed in the lateral semi-arches surrounding these blind arches. The only one preserved was drawn by A.H.S. Megaw in the 1930's [fig. 11].

There is no evidence for the original form of the church's floor. Recent works on the church revealed a much worn pavement section made of rough-hewn stones

Για την αρχική μορφή του δαπέδου του ναού δεν υπάρχουν στοιχεία. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων εργασιών αποκαλύφθηκε τμήμα δαπέδου, ιδιαίτερα φθαρμένου, το οποίο ήταν κατασκευασμένο από αδρά λαξευμένους λίθους και χώμα ως συνδετική ύλη, ανάμεσα στους οποίους παρεμβάλλονταν μεγάλοι λαξευτοί πωρόλιθοι και σπανιότερα μικρά θραύσματα από μαρμάρινα γλυπτά, σε δεύτερη χρήση [εικ. 12, 13].

Η χρήση αρχαίου υλικού, που εφαρμόζεται σε ολόκληρο το μνημείο, είναι περισσότερο έντονη στο χώρο του Ιερού Βήματος [εικ. 12, 14]. Η μαρμάρινη Αγία Τράπεζα αποτελείται από ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη που στηρίζεται σε μονολιθικό κίονα, ενώ τους λοβούς του παραθύρου της ανατολικής κόγχης διαχωρίζει μαρμάρινο αρχιτεκτονικό μέλος. Κατά τη διάρκεια των εργασιών αποκαλύφθηκαν δύο ακόμα μαρμάρινες επιτύμβιες, ενεπίγραφες στήλες ρωμαϊκών χρόνων, στη θέση του στυλοβάτη του αρχικού πιθανότατα τέμπλου, που θα ήταν και αυτό μαρμάρινο.

held together by dirt, among which large ashlar blocks or, more rarely, small fragments from re-used marble sculptures were interspersed [figs. 12, 13].

The use of ancient materials, employed on the entire monument, is particularly striking in the altar area [figs. 12, 14]. The marble altar table consists of an inscribed funerary stele supported by a monolithic column, while the lobes of the window in the eastern apse are separated by an unidentified marble architectural piece. During the works carried out on the church, two additional roman era marble funerary stelae, both bearing inscriptions, were found at the previous position of most probably the original iconostasis, which would also have been made of marble.

Οι τοιχογραφίες

Ο αρχικός τοιχογραφικός διάκοσμος του Αγίου Γεωργίου διατηρείται αποσπασματικά και σε μικρή έκταση. Από το εικονογραφικό πρόγραμμα του τρούλου σώζονται λίγα μόνο τμήματα από τις παραστάσεις τριών ευαγγελιστών στα σφαιρικά τρίγωνα. Στο χώρο του Ιερού Βήματος, στο τεταρτοσφαίριο της ανατολικής κόγχης εικονίζεται η Θεοτόκος δεομένη με τον Χριστό σε σθηθάριο, δορυφορούμενη από τους αρχαγγέλους Μιχαήλ και Γαβριήλ επίσης σε μετάλλια. Χαμηλότερα, στον ημικύλινδρο της αψίδας, εικονίζονται μετωπικοί δύο ιεράρχες και δύο διάκονοι στα κογχάρια [εικ. 8, 15, εικ. οπισθόφυλλου]. Από το εικονογραφικό πρόγραμμα του υπόλοιπου ναού, που ακολουθεί την καθιερωμένη διάταξη, σώζονται αποσπασματικά οι παραστάσεις της Υπαπαντής [εικ. 16] και της Σταύρωσης [εικ. 17] στα τεταρτοσφαίρια της νότιας και της δυτικής κόγχης αντίστοιχα, καθώς επίσης μεμονωμένες μορφές αγίων στις κατώτερες ζώνες. Στις τοιχογραφίες του πρώτου στρώματος διατηρούνται απόηχοι της κομνηνικής παράδοσης, όπως η γραμμική απόδοση των φυσιογνωμικών χαρακτηριστικών και η σχηματοποιημένη κόμη, ωστόσο το μαλακό πλάσιμο της γυμνής σάρκας ορισμένων μορφών, σε συνδυασμό με την άνετη και ρέουσα πτυχολογία στα ενδύματα οδηγούν χρονολογικά στις αρχές του 13^{ου} αιώνα.

The wall paintings

The initial fresco decoration of Agios Georgios is partially preserved over a small area. Only a few segments from scenes of three Holy Apostles in the pendentives are preserved, from the iconographic program of the dome. In the altar area, in the semi-circular arches of the eastern apse, there is a depiction of the Mother of God, in Deësis posture (in supplication or prayer), with Christ as a child in a medallion in front of her chest, and flanked by the Archangels Michael and Gabriel, also in medallions. Below, three hierarchs are depicted in a frontal pose on the wall of the semicircular apse, while two hierarchs and two deacons are depicted in the apsidioles [figs. 8, 15, back cover]. From the remainder of the church's iconographic program, which followed the established arrangement, fragmentary representations of the Presentation of Christ to the Temple [fig. 16] and the Crucifixion [fig. 17] are depicted in the pendentives of the southern and western apses respectively, as well as isolated figures of saints in the

16

17

Σε μία δεύτερη φάση, στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, τοιχογραφήθηκαν εν είδει δεσποτικών εικόνων εκατέρωθεν του τέμπλου, δεξιά και αριστερά αντίστοιχα, οι ολόσωμες μορφές του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου [εικ. 19] και του επώνυμου αγίου του ναού [εικ. 18]. Ο άγιος Γεώργιος, ένθρονος, στον τύπο του μάρτυρα, επιγράφεται «Τροπαιοφόρος», προσωνυμία που έχει επικρατήσει και για την ονομασία του ναού. Στις δύο ραδινές μορφές, ταπεινές προσφορές του «δούλου του Θεού Αντωνίου», σύμφωνα με τις αφιερωτικές επιγραφές, τα καλογραμμένα χαρακτηριστικά, οι ήρεμες στάσεις και χειρονομίες που αποπνέουν κομψότητα και χάρη, οι σκούροι προπλασμοί και η περιορισμένη χρωματική κλίμακα με τα έντονα χρώματα, αποτελούν επιβίωση των στοιχείων της λεγόμενης σχολής των Θηβών, που δραστηριοποιείται στην περιοχή κατά το β' μισό του 16^{ου} αιώνα.

lower zones. In the wall paintings of the church's earlier phase echoes of the Comnenian tradition are preserved, like the linear rendering of facial features and the schematically rendered hairstyles, whereas the pliant modeling of the bare flesh in a number of figures, in combination with the relaxed, flowing drapery in their clothing, would suggest a date in the early 13th century.

In a second phase, at the beginning of the 17th century, the standing figures of Saint John the Baptist and the saint for whom the church was named were painted in the form of despotic icons on either side of the iconostasis, with Saint John Prodromos (the Forerunner) [fig. 19] on the right and Saint George [fig. 18] on the left. The latter is seated upon a throne, depicted in the type of a martyr and inscribed as "Tropaiophoros," a name that has also prevailed for the church itself. In these two slender figures (humble offerings of the "servant of God, Antonios," according to the preserved dedicatory inscription), the finely painted features, the calm poses and gestures exuding elegance and charm, the dark ground colour layers (proplasmoi), and the limited palette of intense hues are all residual elements of the so-called "Theban School," active in this area during the second half of the 16th century.

Οι εργασίες αποκατάστασης

Η αρχική μορφή του ναού του Αγίου Γεωργίου παρέμεινε σχεδόν αυτούσια ως προς τα βασικά μορφολογικά χαρακτηριστικά της με εξαίρεση ορισμένες μεταγενέστερες επεμβάσεις των μεταβυζαντινών πιθανότατα χρόνων (ανοικοδόμηση των άνω απολήξεων των τοίχων, τοίχιση με αργολιθοδομή της βόρειας θύρας κ.α.), καθώς επίσης και κάποιες άλλες νεότερες, που τοποθετούνται χρονικά μετά τη δεκαετία του 1930 (προσθήκη τοιμεντοκονιαμάτων στη στέγη και στο δάπεδο, τοποθέτηση μεταλλικών κουφωμάτων, κατασκευή κτιστού τέμπλου κ.α.) [εικ. 24, 26]. Με την πάροδο ωστόσο του χρόνου προκλήθηκαν σοβαρές βλάβες και προβλήματα στην στατικότητα του μνημείου που επέβαλλαν τη στερέωση και αποκατάστασή του.

Οι σχετικές εργασίες πραγματοποιήθηκαν με αυτεπιστασία από την 23^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στα πλαίσια του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης (Π.Ε.Π. Στερεάς Ελλάδας) και περιελάμβαναν την ενίσχυση και στερέωση της λιθοδομής του μνημείου με την καθαίρεση των σαθρών κονιαμάτων, το βαθύ αρμολόγημα, την κατά τόπους προσθήκη λίθων και πλίνθων, τη συρραφή των ρηγματώσεων και την ανακατασκευή των σχεδόν ολοκληρωτικά κατεστραμμένων τμημάτων του, όπως για παράδειγμα το αέτωμα της νότιας κόγχης. Παράλληλα, αποκαταστάθηκε η ολοκληρωτικά

The restoration works

The original form of the church of Agios Georgios has remained nearly intact as regards its basic stylistic features, with the exception of a number of later interventions, probably dating to the Middle Byzantine period (rebuilding of the wall ends, walling-up of the northern door etc.), and a number of more recent interventions, dating to the 1930's (cement mortar on the roof and floor was added, metal shutters were installed, a built iconostasis was constructed etc) [fig. 24, 26]. However, damage had accumulated over time, including problems with the monument's statics that required its stabilization and restoration.

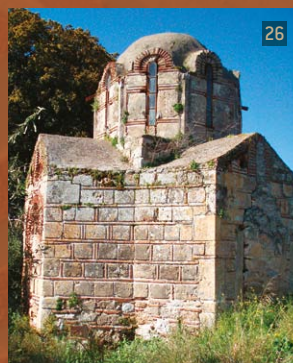
The restoration works were carried out by the 23rd Ephorate of Byzantine Antiquities by direct labour, within the Third Community Support Framework (PEP Central Greece) and consisted of interventions aiming at the structural strengthening and stabilization of the monument's stonework by removal of inappropriate mortar, cleaning of joints, filling joints neatly with mortar, adding stone and brick in places, patching of cracks, and finally reconstruction of parts of the church that were almost entirely destroyed, for example the pediment of the southern apse. At the same time, the completely destroyed roof was replaced [fig. 20], as well as the

κατεστραμμένη στέγη [εικ. 20], καθώς επίσης ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος, που είχε υποστεί σημαντική φθορά. Εκτεταμένες εργασίες πραγματοποιήθηκαν στον τρούλο, όπου μεταξύ άλλων στερεώθηκαν και συμπληρώθηκαν οι πώρινοι κιονίσκοι και επαναλαξεύτηκαν τα επιθήματα που δεν σώζονταν. Επίσης, συμπληρώθηκαν και αποκαταστάθηκαν τα πλίνθινα τόξα [εικ. 21], ενώ τοποθετήθηκαν μαρμάρινα λοξότμητα γείσα και διαφράγματα με κυκλικούς φεγγίτες στα μονόλοβα παράθυρα. Στη βόρεια κόγχη αναδιαμορφώθηκε η βόρεια θύρα που είχε κτιστεί πρόχειρα με αργολιθοδομή, ενώ στη δυτική συγκολήθηκε το λίθινο υπέρθυρο της κύριας εισόδου [εικ. 23], το οποίο είχε υποστεί σημαντική βλάβη. Τα παλαιά μεταλλικά κουφώματα της δυτικής κόγχης αντικαταστάθηκαν με νέα ξύλινα από καστανιά. Στο εσωτερικό του μνημείου καθαιρέθηκε το νεότερο κτιστό τέμπλο και τοποθετήθηκε νέο δάπεδο από χειροποίητες κεραμικές πλάκες, καθώς το αποκαλυφθέν λίθινο, είχε υποστεί σημαντική φθορά και δεν μπορούσε να διατηρηθεί. Τέλος, πραγματοποιήθηκαν εκτεταμένες εργασίες συντήρησης κυρίως στα λίθινα μέρη του ναού (πώρινα τόξα που στηρίζουν τον τρούλο, αρχαία γλυπτά σε β' χρήση κ.α.), στα αρχικά κονιάματα που διατηρούνταν σε μεγάλη έκταση κυρίως στους αρμούς της εξωτερικής τοιχοποιίας, καθώς επίσης στον τοιχογραφικό διάκοσμο που είχε υποστεί σημαντική βλάβη [εικ. 22].

brickwork decoration, which was extremely worn. Extensive work was carried out on the dome, where among other tasks, its porous stone mulions were stabilized and mended, and impost blocks were re-cut to replace those no longer preserved. The church's brick arches were mended and restored [fig. 21], and chamfered marble eaves and oculi screens were installed in its monolobe windows. In the northern niche, the carelessly walled-up, with rubble masonry, northern door was rebuilt, and in the western niche the stone lintel over the main entrance [fig. 23], which had withstood significant damage, was mended. The old metal shutters on the western niche were replaced by new chestnut ones. Inside the church, the modern built iconostasis was demolished and a new floor of handmade ceramic tiles was laid, since the stone pavement that was brought to light was badly damaged and could not be retained. Finally, extensive conservation works were carried out, primarily on the church's stone elements (the porous arches supporting the dome, ancient sculpture that had been re-used on the church, and others), on the original mortar that was preserved to a large extent, above all on the joints of the interior masonry, and on the wall paintings, which had also withstood major damage [fig. 22].

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
23^η ΕΦΟΡΕΙΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ

Λεωφ. Αθηνών 24B, 34100, Χαλκίδα, τηλ. 22210-22402, e-mail: 23eba@culture.gr

MINISTRY OF CULTURE & TOURISM
23rd EPHORATE OF BYZANTINE ANTIQUITIES

Leof. Athinon 24B, 34100, Chalkida, tel. +30 22210-22402, e-mail: 23eba@culture.gr

Το παρόν φυλλάδιο τυπώθηκε με την ευγενική χορηγία των εταιρειών ΧΑΛΚΟΡ Α.Ε. και ΕΛΒΑΛ Α.Ε.
The leaflet was published with the kind subsidy by the companies HALCOR S.A. and ELVAL S.A.